

Paku Imre

A mai magyar novella

Irodalmunk történetének egyik szép ténye: a novella virágzó műfaj, s az utóbbi másfél évszázad folyamán állandóan és magas szinten jelentkezik csaknem valamennyi írónk munkásságában. A mi novellairásunk eredete különbözik a nyugati irodalmakétól: a magyar novella elsősorban lírai eredetű, a dalforma, a dalpszüché ment át a novellába: a hasonlóság e tekintetben kézenfekvő; nép- és műköltészetünk az élményeket többnyire megjeleníti vagy leírja, a képek, jelenetek bizonyos epikai magot foglalnak magukban. Másik vonatkozás is lírai eredet mellett tanúsodik: az esetek, események, alakok, helyzetek újdonság volta, egyedisége olyan élményt jelent, amit azonnal és kerekdeden, röviden és összefogottan el kell mondania az írónak. A balladás-drámaiás tömörítés szintén lírai jellemvonásokra vezethető vissza. Kezdetben természetesen találkozhatunk meseci, regei, anekdotai eredetű novellákkal, új cselekményekkel. Az anekdota uralkodó elemévé vált novellairásunknak, csupán mostanában kezd jelentősége hanyatlani, de a lírai jellemvonás még legújabb novelláinkból is kimutatható.

Rendszerint valamilyen történelmi korszak előkészítője vagy éppen kifejezője novellairásunk főlemelkedése: virágkora tehát összeesik szellemi, politikai, világnézeti, gazdasági vagy társadalmi mozgalom, újítás, reform, forradalmasítás fejlődésmenetével. Csaknem törvényszerű tény: a magyar novella beszél el a történelmi-társadalmi események újabb megújabb változatait, fordulóit, buktatóit. A műfaj eredeti elnevezésének értelmében (a novella — újdonság, újság) mindig új, meglepő váratlan események megörökítője, rögzíti a társadalom szenzációit; megrajzolja a társadalmi osztályok (tőkés-vagyonos rend, polgárság, munkásság, parasztság) képviselőinek arcképét, jellemét; feltárja az indulatokat, feszültségeket, szorongásokat; följegyzí a megfelelő nyelvi állapotokat; mérlegeli a művelődés tartalmát: mindezeket pedig valóban csak újdonság mivoltuk alapján ragadja meg.

Novellairásunk gazdagságát, összetettségét, tartalmi és művészi színvonalát általában öt nagy novellairó-egyéniiség munkássága határozza meg, hasonlóan e műfaj sajátos magyaros jellegét is, Jókai Mór (1825—1904)

bőséges, nagyvonalú novellairása valóban az a bőségszaru, amelyből kifogyhatatlanul árad valamennyi műfaji típus, az ő novellisztikája mind tartalmára (felöleli a magyarság és a világmindenség élet-megnyilvánulásait), mind pedig művészi színvonalára nézve (változatosság, életesség, cselekményesség, emelkedett előadásmód) az egyetemesség jegyében keletkezett, bomlott színes változatokra, elevenségüknél fogva mindmáig újdonságként hatnak: téma és stílus tekintetében minden benne rejlik ebben a gazdagságban.

Mikszáth Kálmán (1847—1910) világa valamivel szűkebb ugyan, de összes vonatkozásában mélyebb, emberibb, életközelibb, mint nagy elődjéé, képzelete sem csapong a végtelen felé, valóságához kötötten alkot. Mikszáth ezek szerint mindent jobban látott; éles körvonalakat vont; kedélyvilágának széles fokozatai miatt terjedelmes; indulatelemei élesek, metszőek, vágósak; alaklátása valószerű és bő változatokat és tarka színeket tár fel: éltető eleme az anekdota, emellett társadalomszemlélete foglal el nagyobb helyet novelláinak cselekményében. A letűnő vagy fellépő társadalmi egyedeket nagyszerűen, többnyire satirikusan, jeleníti meg; ismeri a nagy látszatok ürességét, meddőségét, nála a fény, a pompa voltaképpen szegényedést jelent; az uralkodó társadalom hiúságát, műveletlenségét és vele járó tragikus bukást ő Jókainál hatásosabban érzékeltette és őszintébben ítélkezett felőle. A társadalmi elbizonytalanodás vagy a felemelkedés indító okait elsőnek ismerte meg annak jelentősége szerint. Parasztabrázolója utat nyitott az égető vagyoni és társadalmi követelmények számára: az ő parasztjai nem együgyű bábok, vagy neveltséges figurák, mert megejtő sorukban a nemzet jövője forog kockán.

Ady Endre (1877—1919.) novellairását egy nagy belső, lávázó feszültség eredményezte: kényszer szülte számára e műfajt, amit ugyanis verses műfajokban már nem tudott közölni, mindezt áttette cselekménybe, példázó történetekbe; forradalmi költészetének természetes, egyenlő értékű és jelentőségű párja meg azonos arányú művészi tevékenysége az ő elbeszélő prózája (versei és novellái között vagy fölött helyezkedik el publicisztikája). A versek indulati világa, robbanó ereje tárt tehát újabb teret a cselekmények köntösében; a közvetlenebb hang józanító, felvilágosító és mindenkor forradalmasító szándéka, következetes akarata keltette életre sokrétű művészetében e műfajt, a tett és a szándék nagyszerű sürgető, tudatosító példázatait. Az Ady-novella ezek szerint annyi mint, egy cselekményesített, forradalmi költemény, annyi, mint egy írói alakokkal elmondott, példálódó vezércikk: mindegyik egy új szem, egy új ige, egy új jelszó a múlt és jelen átkainak elsőpréze érdekében, a tette mozgósítás éltető tüzei villognak, csapnak magasba bennük.

Móricz Zsigmond (1879—1942) világképe viszont tér és idő vonatkozásában a falu határán túl, valamint az író jelenkorán túl alig terjed, mégis az egész magyarság sorsa, ösztöne rejlik eme szűk keretben. Az élet egyszerű tényeiben a nagy összefüggéseket szinte egyedül ő látta meg és tudta viszonyítani a kicsit a nagyhoz, a jelentéktelent az országos érdekhez. Művészetnek ez önmagában elegendő lett volna, Móricz azonban

mindig teljesedett, haladt az egyéni érdekektől a társadalmi összefüggésekig. Az ő parasztjai meddő, áporodott sorsban tengődnek, vergődnek, létük bizonytalansága, nyomasztó szegénységük, elmaradottságuk mennyi társadalmi-politikai kérdést vetnek felszínre. Az úgynevezett urak, gazdagok, módosabb parasztok helyzete sem derüsebb, felettük is ott borong a hiába való élet áitka. A parasztság felszabadulásra érett helyzete világosan megmutatja annak kétségbevonat értékeit, egész életerejét: az úri-parasztj ellentét mesterséges különbsége nehezít minden kibontakozást, az zárja el az anyagi és szellemi felemelkedés útjait-módjait. Móríc Zsigmond urai és szegényei emberi értékben alig különböznek egymástól: közös tragédiájuk és összeütközésük kicsinyes keretekben zajlik le és csupán a kiváltó indulatok erejének fokozatai szerint különböznek egymástól: az úri osztály fáradt közönye és pillanatnyi, baksisos érdeke valamint a parasztság állandósult krajcáros nyomora meg fokozódott kiszolgáltatottsága teremtette azokat az ismétlődött helyzeteket, amelyeknek ábrázolásában Móríc Zsigmond szinte utolérhetetlen: mindenütt jelen volt, mindenről tudott, tudósított és tudatosított igazi novellairóhoz méltóan. Novellái ma már nemcsak irodalom-, hanem társadalomtörténeti érdekűek, értékűek, mindenekfelett pedig bizonyosságai, tanúságtételei egy írói bátorságnak, merész szókimondásoknak, művészi-eszmei következetességnek. Mindez különösen jellemzi Mórícot életének utolsó két évtizedében, amiközben a társadalmi elnyomás és anyagi kiszolgáltatottság szemmel láthatóan fokozódott hazánkban, mindezek arányában szélesedett írónk szemlélete, ezután már valamennyi elnyomott néposztály (vidéki kispolgár, proletár-értelmiség, falusi nincstelének, törpebirtokosok) szószólója lett. Folyton járta az országot, tudósításai, riportjai, szinte előzményei novelláinak, éppen azért Móríc novellisztikája riportjainak szellemi, művészi folytatása — mindkettőnek líraisága mellett. Az ő gazdag novellatermése nemcsak magasrendű írói teljesítmény, hanem egyúttal bátor politikai tett is, csupán József Attila költészete lehet egykorú megfelelője. Móríc elsősorban a szellem szabadságáért küzdött, hiszen több ízben hangoztatta: teljesen lehetetlen embereket társadalmilag-vagyonilag fölszabadítani, ha azok szellemi vakságban élnek, mint ahogy teljesen képtelenség az érzéki képszerűbe sülyedett, szellemileg vak emberiségnek erkölcsét és művelődését megnemesíteni és számára emberhez méltó társadalmi rendet megszervezni. Az anyagi érdeket, érdekeltséget meg kell előznie bizonyos szellemi szintemelkedésnek, hogy aztán mindkettő párhuzamosan fejlődjék. Nagyszerűen példázza mindezt egyik novellája, az Egyszer jóllakni című, amelynek cselekménye a világgazdasági válság idején, a harmincas évek elején, egy uradalmi munka keretében játszódik le. A kiéhezett, éhbérért dolgozó napszámosok rabszolgamunkája és a fiatal gróf fölénye meg szereleméhsége váltja ki a tragédiát. A megfélemlített parasztleány kését, kénytelen keservében, a hatalom képviselőjének testébe vágja, az osztályáruló csendőerbe, aki rút megalkuvás árán hagyta el sorstársát, hogy az ártatlanok fölött uralkodhassék. Jól mondja Móríc egyik méltatója: „Móríc művészetében mintegy felgyorsul, közvetlenül forradalmivá válik az az indulat, mely Maupassant mord bretonjainak, Tolsztoj fátumos pa-

rasztjainak, a skandinávok parasztjainak, halászáinak szívét feszíti. A magyar novella eddigi legmagasabb csúcsára került 1908. (Hét krajcár) és 1916, a Judit és Eszter és a Szegény emberek megírása idején." Valóban arra az időre esik első novellai korszaka; Móricz mélysége, társadalmi elégedetlensége a húszas és harmincas években bontakozott ki a legnagyobb változatokban: tömör drámák akkor írott novellái, a mindenkori magyar novellairás csúcsteljesítményei ezek, egy művészi-politikai tájékozódás támpontjai. Az utána következő novellairásnak drámai látásmódjában, a szociális kérdések írói megjelenítéseiben, az egymással szembekerült osztályérdekek, lázadó egyének, forradalmi tömegek ábrázolásában meglátni Móricz kezenyomát — mindmáig.

Nagy Lajos (1883—1954.) teremtetten meg az átmenetet a klasszikus és a modern novella között. Valamennyi elődéhez képest ő elméletileg is képezte magát, amikor személyes sorsától ösztönözve, fiatal korától kezdve, fokozatosan elsajátította a tudományos szocializmus tételeit; ez még önmagában elméleti emberré minősíthette volna őt, ha egyszerű származása és állandó kapcsolata a szegények életével nem egészítette volna ki világszemléletét, különösebben 1934-es szovjetunióbeli útja után. A munkásság pártjával való bensőséges kapcsolata meghozta számára azt a fölemelő tudatot, hogy az író, a művész nem áll egyedül harcában: a parasztság és a munkásság érdekazonossága meg a kizsákmányolása két olyan tényező, aminek megszüntetésétől a jövő egyáltalán függhet. Nagy Lajos nemcsak róluk, hanem elsősorban nekik, parasztoknak, munkásoknak írt: írói elvként vallotta az eszköztelenséget; művészi hatását egyszerűségével törekedett elérni; a lemeztelenített valósággal, a póre igazsággal szinte testmelegségig közelítette meg hőseit. Az igazság önmagáért beszél, nem kell lenek tehát kimondásához stilisztikai díszítő elemek. Ő az első szocialista írónk nemcsak e műfajbeli munkásságánál fogva, hanem a vakmerő leleplezés és megalapozott eszmeiség jogán is. Móricz ösztönösen, Nagy Lajos tudatosan lett eszme hirdetővé — novella útján: Nagy Lajos olyan időben élt és dolgozott, amikor mindenki gyanúsnak bizonyult, aki az általánosodó szegénység és szellemi vakság ellen tiltakozni merészelt, márpedig ő mindig megfelelő érvekkel ellentmondott az uralkodó, fasiszta nézeteknek: éppen ezért őt, mint kommunista írókat akarták a harmincas-negyvenes években elnémitani. Írónk azonban mindig s okosan megteremtette magának a nyilvánossághoz vezető utat, közléseinek módjait: saját kiadású lapot indított, ugyancsak saját kiadású könyveivel házalt, holott csak létbizonytalansága volt állandóbb és nagyobb tettrekészségénél. Mindenütt ott lenni, ahol baj mutatkozott; jól tudta, hogy a téma ott is megtalálja őt. Az élet minden parányi jelenségében meglátta az egyetemes, mélyreható válságokat, ferdeségeket, hibákat. Több száz novellája tanúskodik róla: Nagy Lajos társadalomszemlélete, a sokrétű, mindenre kiterjedő, szocialista világnézet emberies öntudatot sugárzó nemes művészetet teremtett. Annyira egyéni ő, hogy művei apró részletek alapján is azonnal fölismerhetők, annyira természetes és egynemű bármelyik közlésmódja, hogy mindenkor mellette vall. A szegénység egyetemes érdeke leginkább a Tanyai történet című el-

beszéléséből derül ki: a szegénység önmagában vétek és kárhozatos állapot, — így ítélik azt meg a hatalom képviselői, a falusi csendőrök: a szegény ember, ha egyáltalán eszik valamit, azt csak lophatta, ez a törvény és fegyelem véleménye. A novella cselekménye szerint egyenruhaadta fölényük gögös tudatában nem a valóságos tettért, hanem vélt sérelmükért verik meg az örökös félelemben élő parasztot: a hatalom keze tehát mindenhová elér és mindenért kíméletlenül lesújt: ám vak és buta valamennyi megnyilvánulása, mert az erőszakot, az igazságtalanságot képviseli. A tűró, szenvedő, röpke örömeiket váró emberek írója Nagy Lajos. Munkássága teremti meg a szocialista realista magyar novellairódat: tehetsége kisebb, korlátai nagyobbak bármelyik itt említett kortársáénál, de embersége mélyebb, őszintesége példamutató.

A klasszikusnak és modernnek mondott novella-megkülönböztetésnek érvényét történetesen Nagy Lajos törte meg: éppen ezért kétféle novellafajtáról beszélhetünk ezután: Jókai, Mikszáth, Ady minden haladó szellemiségük ellenére polgári izlést elégitettek ki, sok tekintetben Móricz Zsigmond is ide tartozik, jöllehet az ő kritikai realizmusa történetesen a polgárság ellenzésébe ütközött. Ők négyen inkább a polgári novellairást képviselték, megértőik, olvasóik a polgárság sorából kerültek ki. A csúes azonban — Móricz Zsigmond — a szociális lelkiismeretet, társadalmi felelősséget jelenti, s ahogy telik az idő, polgári máza mindjobban lepattog róla. Mint a mai magyar novella közvetlen előzménye, Nagy Lajos novellisztikája, gyökerestől szocialista és realista is egyszersmind; emiatt kell tehát polgári meg szocialista realista novellairást mondanunk a klasszikus vagy a modern helyett. A klasszikus nyugalom, szenttelen szemlélődés mindenkor hiányzott itten tárgyalt novellairóinknál; a modernség viszont tanult fogás, jobbára utánzás és ebben tovább él a polgári szemlélet is. A mai novella modern eszközei tetszetős, külsőséges fogások, lehetnek ugyanakkor divatosak is, de a lényegét a szociális tartalomnak kell jelentenie, ami pedig elsikkad az intellektuális műfogások játékaiban: a novellairás nem lehet mesterkedő játékszabályok tetszselgő alkalma: a novellában az író öncélúan nem ügyeskedhetik, neki embertársairól kell szólni. A játék mindenképpen magánügy — a novella a közügyek műfaja.

Az öt kiemelkedő novellairói nagyságra korlátozott szemlének azonban felületes volna, ha a velük egyszerre működő kortársak, jelentőségéről, szerepéről véglegesen megfeledkeznénk. Mielőtt neveket és műveket sorakoztatnánk ide, annyit feltétlenül meg kell állapítanunk, hogy ez az öt író mindmáig élő, ható egyéniség, legtöbbben őket olvassák; műveik újabb és újabb kiadásokban jelennek meg. Hatásukat országunk életében — 1945-ben — bekövetkezett politikai-társadalmi változás egyáltalán nem csökkentette, sőt fokozta, hiszen Ady, Móricz, Nagy Lajos novellái azóta érték el valódi megbecsülésüket, műveik azóta jelennek meg a legmagasabb példányszámban.

Az 1945-ös felszabadulás azonban az ő utóéletükben is hozott fordulatot, hiszen eszméik győzelmét hozta meg, ezt a fordulatot közülük csupán Nagy Lajos érte meg, akinek munkássága a változott körülmények

között műfaji váltáson esett át, ezalatt pincenaplót, regényt, önéletrajzot, szindarabot írt, novellát igen keveset, ellenben összegyűjtötte és kiadatta lappangó meg az eddig tiltott műveit; a munkáshatalom méltó módon kitüntette őt, bár a félreértések idején — a személyi kultusz korában — átmenetileg mellőzték.

Jókaitól Nagy Lajosig több novellafajta jelentkezett irodalmunkban más író mesterek gyakorlatában, ezek azonban korántsem bontakoztak ki, nem terjedtek el, pedig még haladó eszméket is képviseltek, társadalmi szemléletük is előre mutatott. Őket és munkásságukat mégis kísérő jelenségeknek kell tekintenünk. Bródy Sándor dajkái, kötőrői; Ambrus Zoltán, Molnár Ferenc fővárosi alakjai; Petelei István, Tömörkény, Móra Ferenc parasztjai és egy sereg novellista ezer meg ezer alakja népesítette be novellairódalmunk világát. Ha a műfaji követelményeket velük szemben szigorúbbra vonjuk, nyomban észlelhetjük, hogy valamilyen nehezék, főlős toldalék gátolja tiszta érvényüket. Az egyiknél túlteng a tájrajz, a másikonál néprajzi adalékok függeszkednek bele a költőiség mezébe, ismét másoknál öncélú társadalomrajz, a szociográfia merevíti az alakokat, tereli félre a cselekményeket. Számos írónk intellektussal, műveltségi alaptényezőkkel igyekeznek pótolni az élményt, a novella eredetét elmemunkából veti felszínre, ez utóbbiak kedvelik a szeszélyes formajátékot, a ki- és megmunkált tökéletességet, a tanulható és tanítható mesterfogásokat: az írói munka az ő gyakorlatukban mesterség s nem művészet. Az ő művészi „érzékenységek”-ük messzemenően függetlenedik saját koruk kérdéseitől, társadalmuk életétől; a megszokott általánosságokat, tematikai közhelyeket egyénien változtatják, toldják-foldják. Mindenük az olajozott, tetszelgő stílus, ezért éppen a tökéletesnek ítélt-csodált stíluseszmény következtében — nem kifejezik, hanem eltakarják, fényes mázzal borítják le a lényegét, az írói mondanivaló világnézeti követelményeit. Mindez egy nagyméretű epigonizmust eredményezett, egy olyan általános hasonlóságot, hogy egy-egy adott novellát ki-ki a magáénak vallhat, annyira egyivású.

Sajnos, ez a folyamat mindmáig tart, sőt éppen ez gátolja, hogy novellairásunk ma nem teljesen tölti be eredeti feladatát, egy folyton változó, mélyülő, teljesedő, társadalom ábrázolását, magának a szocializmusnak emberformáló hatását. Mindössze tisztos, kevés számú kivétel általánosítja az előbbi nézet érvényességét. Ady, Móricz, Nagy Lajos korából ismeretes ez a kényelmes társutas (Németh László) magatartás, társadalmi függetlenedés. Helyesen állapította meg róluk Thomas Mann, hogy az ő semlegességük lényegében nem más, mint egy machtgeschützte Innerlichkeit, ama hatalomvédte bensőségesség. Lukács György szerint: „Olyan irodalom ez, amely a hatalomtól nem kíván mást, mint az irodalom és művészet zavartalan életét — ugyanakkor csendesen garantálva, hogy ez az irodalom és művészet sohasem fogja komolyan zavarni az uralkodó hatalmak szándékait.” Ennek az irodalomnak novellisztikájáról fölösleges elmélkednünk, helyette szóljunk egy olyan irányzatról, amely ugyan különösebb elkötelezettséget nem vállalt, de művészi színvonala mellett közbönsen elhaladni nem szabad.

Elsőként Krúdy Gyula (1878—1933) sokrétű, színes és mindig művészi novellisztikáját kell kiemelnünk. Ha Móricz Zsigmondban az ösztönös novellairás csúcsát láttuk, Krúdy Gyulában a művészi novellistát kell párhuzamosan magasra emelnünk. Írónk népszerűsége az utóbbi időben csökkent, de irodalomtörténeti fontosságát ez a jelenség nem csökkentheti. Krúdy általában a térrel és az idővel szabadon bánik, neki sincsenek korlátai, akárcsak a meséknek. A novellacselekmények a félmúlt édes-bús hangulatát lehelik s inkább ez a regényes hangulat az ő valódi hőse, semmint a cselekmény látszólagos főalakja. Alakteremtő, jobban mondva alaklító képzelete csaknem vetekszik Jókaiéval, Krúdy azonban mégis jobban kötődik a valósághoz, amikor az életsorsok, helyzetek egy-egy szakaszát mutatja be. Az ő múltba merülése mindezek ellenére egyáltalán nem jelenti korától való menekülését; fővárosi alakjai, bohémjai nemcsak egy-egy életérzés, sorshelyzet képviselői, hanem valamennyien látott, meglesett figurák az író közvetlen környezetéből; lélektani megalapozottságuk, társadalmi helyzetrajzuk jelentik azt az újságot, ami a magyar novellának egyik főkövetelménye. Krúdy novellisztikája megfoghatatlanul gazdag s mint ilyen, huszadik századi irodalmunk eléggé meg nem becsült értéke.

Kosztolányi Dezső (1885—1936) és Babits Mihály (1883—1941) neve nem véletlenül és ebben a sorrendben került egymás mellé. Mindketten hasonlatos novellairányzatot képviseltek, az előbbi nagyobb terjedelemben hagyott hátra novellákat, az utóbbi kevesebbet írt, de átfogóbb szemlélettel szerkesztette e nemű műveit. Kosztolányi a tárcanovellát emelte páratlan művészi magaslatra, a nagy Élet apró jelenségeit, újdonsült eseteit figyelte meg, leste el: a részletek mögé bújt s ott kereste az általános érvényű elmekelet, a világ látható részein túl találta meg az Élet lényegét. Módszerében egyaránt helyet kapott a freudizmus és az intellektualizmus, de egyik sem tengett túl az ő gyakorlatában; tehát kikerülte a buktatókat, a látványos pszichologizálást, lelkiizést és az elvont elmejátékot. Egyik emlékezetes novellája, annak idején újságnovellaként jelent meg, a Fürdés című. Egy vak szerencsétlenség az az eseménykeret, melyben az író hőse tudatának mélyére helyezte el egy apának fia iránt táplált gyűlöletét, ez adott neki akkora erőt, hogy gyermekét öntudatlanul olyan nagy erővel dobta bele a vízbe, hogy az abban végképpen elmerült és egy látszólagos baleset áldozataként meghalt.

Babits Mihály novellaremekei egy mély elme, egy megfigyelő szellemiség cselekményekbe rögzített járását ábrázolják, jelenítik meg. Utánozhatatlan tömörítéssel tudta a cselekményeket összefogni, ugyanakkor fordulatosan bonyolítani. A Hatholdas rózsakert a század elejét keresztmetszetszerűen, kettős nézetben vetíti olvasói képzeletébe, hasonlóan A torony árnyékában, a Karácsonyi Madonnában címűekben is.

Gelléri Andor Endre (1907—1945) az előbbiekhez képest a második Nyugat-nemzedékét képviselte és nem méltatlanul az elődökhöz képest. Sarkadi Imre (1921—1961) viszont Gellérihez viszonyítva jelentette a következő utódokat. Az ő nevük se véletlenül került egymás mellé. Gelléri is és Sarkadi is a kisemberek írója, az előbbi főként az óbudai munká-

sokat, az utóbbi a tisztántúli parasztokat tette meg novellahősöknek, ők ketten eleven szálakkal kapcsolódtak abba a nemes hagyományba, ami a magyar novella itt tárgyalt jellegét jelentette: irodalmunk egész története során főként a kisemberek, az elbukók és megalázottak életsorsának tükröztetése volt, s a novellában egyik megállapítás szerint csak epizódikusan bukkant fel a hősiesség, az emberi nagyratörés példája. Nos, Gelléri Andor Endre az Ukránok kivégzése címűben és több más novellájában a szocialista hősiességet középpontba tudta helyezni: a Sallai és Fürts kegyetlen kivégzését tudatosító, áttételesen szerkesztett elbeszélése nemcsak írói elkötelezettséget példázott, hanem olyan művészi bátorságot is, ami egy Móriczot vagy egy Nagy Lajost jellemzett a maga idejében. Sarkadi Imre nemcsak A szökevényben, hanem a Kútban is megalkotta azt a pozitív hőst, kinek képe eltűnt a felszabadulás után keletkezett novelláink nagy tömegében, akinek jellemvonását pedig az idő és a társadalmi fejlődés egyaránt fölmutatta.

Ady, Móricz, Nagy Lajos novellisztikája nem felelhetett valamennyi felvetődő kérdésre, az utódok és még a kortársak elé pedig ilyen kérdések meredtek: „... kiknek az érdekét szolgálja s meddig tarthat az erőszak, a terror, a szabadságjogok hiánya? mi lesz a parasztsággal s a földmunkássággal? s a társadalom társadalmon kívüli rétegeivel, becsületes munkásokkal, munkanélküliekkel, csavargókkal? s mi lesz az értelmiséggel s általában véve az egész társadalommal?”

Kérdések, mikre a munkásírók igyekeztek nyomban felelni. Az úgynevezett urbánus meg a népi írók is mással voltak „elfoglalva”, nem válasszoltak. A népiesek közül Veres Péter novellái a parasztság helyzetét föltárták minden szociográfiai fontoskodás nélkül, a felszabadulás után igazi pozitív munkáshóst ő teremtetett a Próbátételben. Nem hallgathatjuk el Kassák Lajos jelentőségét sem, a munkássors a fenti kérdések értelmében őt mélyen érintették és igazi élmény erejével fejezte azt ki novellisztikáiban.

Szabó Pál parasztábrázolása őszinte és súlyos helyzeteket tárt föl és bizonyos költőiséget sem mellőzött, sőt kedvelte azt, ami műveinek irodalmi értékét nagyon megemelte.

Illés Endre, Déry Tibor, Németh László, Örkény István, Kamondy László, Szakonyi Károly és Galambos Lajos: olykor-olykor ki-ki közeledik korunk nagy átfogó kérdéseihez, de az igazi nagy novellát lényegében egyikük sem írta még meg a mi szempontjaink szerint. Déry Tibor kerülgeti a kérdéseket, a többiek többnyire elkerülik, mintha nem is a szocializmus évtizedeit élnék, annyira az előbb érintett machtschützö Innerlichkeit bűvös körében tetszelegnek, előkelően és fölényesen.

Fejes Endre Hazudósa inkább a lumpenproletár típusát, semmint a pozitív hőst egyénítené meg; sikeres művei feszegetik, de csak felületesen, a mai napok kérdéseit.

Mándy Iván a leginkább művész ebben a fősorolásban, a közelmúlt „pesti” eseményeit nála többértően csak Krúdy Gyula tudta megírni; józsefvárosi kisvilágban az egész főváros élete benne rejlik. Mándy az

ötletek, apró emlékek, múltó figurák írója. A film, a mozi, a sport múltját szívesen választja novellái tárgyául. A társadalmon kívüli élők (árusok, kofák, mozisok, lézengők, csavargók) kedvelt alakjai.

Csurka István szereti a különlegességeket, a bizarr, megbotránkoztató eseteket, érdekkeltően tud írni, alakjait is jól látja, színesen jellemzi őket, nyugtalan természet, de ha lehiggadnék, elvesztené kamaszos varázsát.

Moldova Györgyöt valóságérzék és szatirikus, ironikus iz jellemzi, a novellaalkotó elmeket egyenetlenül adagolja; Ő egyenesen keresi, hajszolja a különösséget, a ferdeségeket, hogy eredendő hajlama szerint komoly helyzetképet rajzoljon meg vagy zabolátlanul kacagjon az esetlegességek fölött. Az utóbbi időben oldódott, lazult szerkesztő, összefogó módszere s enyhült szatirikus, ironizáló hajlama is.

Sántha Ferenc komoly kezdeteit komolyabb eredmények követték. Irodalmi közvéleményünk sokat vár és várt tőle, a novellairás műfaji hagyományát és sajátos magyar jellegét ő sajátította el legjobban és egyre emelkedő, egyéni színvonalemelésekkel igazolja mindazt, ami ezzel jár.

Galgóczi Erzsébet a szociográfia és a társadalmi bírálat kettőségében találta meg novellisztikájának forrásvidékét. Komolyságánál csak őszintesége nagyobb, a bátor szókimondásokért vállalja a kockázatot is. Férfias erő és következetesség jellemzi. Aknamező című elbeszélése mind lélektani, mind pedig társadalmi mondanivaló tekintetében kiemeli az író kortársai sorából. Veres Péter után egyébként Galgóczi Erzsébet tudta s tudja észrevétlenül novellái cselekményébe beépíteni a szociográfiai adalékokat vagy az etnográfiai jellegzetességeket.

Lengyel József aránylag későn kapcsolódott be irodalmunk életébe, évtizedeket töltött a Szovjetunióban, miután hazatérhetett. Megjárta a sztálini korszak börtöneit, internálótáborait. A hazai viszonyokat ekkora nagy távollét miatt nem ismerheti, nem magyar témákat dolgoz fel; sőt sorsának megrendítő elemeit kerekíti novellákká. Rengeteg tipikus alakját ismerte meg a szovjet-orosz pártéletnek, mély emberismerete mindenkori helyzetéből adódott, cselekménytársolya kimeríthetetlen, olykor a magyar múltból is merít novellamagvakat. Lengyel József a nemzetközi kommunista mozgalom írója és ebben a magyar nyelven írók élen áll.

Az itt felsoroltak nem meríthetik ki a magyar novellairodalmat, sok név számos művel idesorakoztatható lett volna, a legszélesebb válogatás — és ilyen nálunk gyakran jelenik meg — sem törekedhetne teljességre. Folyóirataink, a Körkép antológia évenként megjelenő kötetei tanúskodnak róla, hogy a magyar novellairás, bár vajúdik az utóbbi évek folyamán, a műfaj művelésének lendülete azonban nem tört meg. Olvasottság tekintetében Jókai, Mikszáth, Ady, Móricz, Nagy Lajos változatlanul az élen állanak, művészetük jelentősége fokozódik folyamatosan és elméleti irányadásuk változatlanul mérvadó.